

*Борис Милосављевић**

НАЦИОНАЛНИ КАРАКТЕР, КУЛТУРНИ И ПОЛИТИЧКИ ОБРАЗАЦ**

Сажетак

Да би се разумео појам културног обрасца потребно је културу разумети као појам шири од уобичајеног. Ако се под културом једног народа обухвате све гране његовог духовног живота – наука, вера и морал, књижевност и уметност, политика и право, војска и привреда, обичаји и забаве, могуће је проценити какав је његов културни образац. Током XIX века традиционални српски културни образац се постепено одбацује и уместо њега се усвајају нови европски национални, политички и морални обрасци. Понекад се као образац усвајају и страна гледишта о српском народу и његовој култури. Српска интелигенција XIX века није, међутим, усвојила ниједан страни културни образац, нити је изградила сопствени. Слободан Јовановић наглашава да је необично што индивидуалистички народ као што су Срби није посвећивао више пажње развијању културног обрасца који је потребнији појединцу, него заједници.

Кључне речи: културни образац, национални карактер, Слободан Јовановић, вредност

* Балканолошки институт САНУ

** Текст је урађен у оквиру пројекта бр. 177011 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Слободан Јовановић је текст „Један прилог за проучавање националног карактера“ написао педесетих година прошлог века и оставио га, као и мемоарске записе, да буде објављен после његове смрти.¹ Због времена када је написан и због садржаја, често се назива и тестаментарном поруком Слободана Јовановића. Овај текст, у којем се разматра појам културног обрасца и националног карактера, до данас није изгубио на актуелности, а већ само помињање културног обрасца асоцира на Слободана Јовановића.

Да ли је културни образац везан за појединца или за цео народ, као и питање да ли се под културним обрасцем подразумева парадигма која већ постоји или узорна парадигма постављена као задатак који треба остварити (или може бити реч и о једном и о другом), питања су која се намећу приликом тумачења Јовановићевог текста. Некада се „Један прилог“ разумева као попис елемената културног обрасца, а некада се закључује да управо сам Јовановић представља културни образац за који је сам рекао да није било ни покушаја да се код нас успостави. Често се, међутим, „Један прилог“ не тумачи, већ служи као предложак, односно повод за изношење властитог становишта.

Без обзира на разлике у интерпретацији, општа претпоставка, за коју се може рећи да је дели већина тумача, у просветитељском је духу. Стиче се утисак да је „Један прилог“ само једна од много пута испричаних, просветитељски надахнутих прича о еманципацији и трансформацији (напретку) једне примитивне и непросвећене (тј. патријархалне, традиционалне, религиозне) заједнице у просвећено модерно европско грађанство (на које може али и не мора да се надовеже и прича о буржоаској и/или пролетерској револуцији). Иако се некада више наглашава национална, а некада социјална еманципација (револуција), подразумевају се исте теоријске, односно методолошке основе. Ове претпоставке се можда и несвесно уносе у читање текста јер су дубоко уврежене, пошто су представљале образац васпитавања у дугом временском периоду, а положене су и у саме основе наших наука, у време када је извршено њихово преутемељење на

1 Слободан Јовановић, „Један прилог за проучавање српског националног карактера“ [1957, 1963/1964] у: *Сабрана дела* (даље *СД*), 12, ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990–1991, стр. 543–582.

марксистичким основама (у које су инкорпориране и просветитељске идеје).² Прошла је власт дијалектичког материјализма, а потом и најшире схваћеног марксизма, али су у време ове власти утемељена методологија и манир тумачења задржали важење. Просветитељска начела су остала владајуће предрасуде, као и у време када је Јовановић, промишљајући саме основе мишљења у Европи и код нас, написао своје прве критичке анализе ових предрасуда. Не треба, наравно, испустити из вида ни распрострањену навику упрошћавања и занемаривања нијанси као неважних детаља, што у крајњем исходу неретко води у потпуну измену смисла текста који се тумачи.

Ништа не може бити у већем нескладу са словом и духом дела Слободана Јовановића, од тумачења његовог текста у марксистичком и/или просветитељском духу. Мислиоцу који темељно промишља саме основе своје епохе, рефлектује темеље модерног доба и деконструира предрасуде епохе, погрешним тумачењем приписују се банална општа места просветитељских предрасуда, које Јовановић управо критикује. Јовановић је оставио прву и највероватније најтемељнију критичку анализу марксизма и марксистичке филозофије код нас, као и критику владајућих просветитељских предрасуда у јавном мњењу, филозофији и науци, од раног рада у којем критикује Русоов друштвени уговор, до позне књиге о тоталитаризму, у којој упућује на унутрашњу везу просветитељске мисли (и идеја првака Француске револуције) и тоталитаризма (тоталитарне демократије).³

Да би се разумело Јовановићево становиште изнесено у „Једном прилогу“, његов значај и актуелност, треба тумачити његов текст „ред по ред“, узети у обзир контекст, друге текстове у којима разматра нека од ових питања и целину

2 Видети: Кајица Миланов, „Спор око тумачења српске историје“, *Историја српске филозофије* 2, Евро-Ћунти, Београд, 2012 (даље: *Историја*), стр. 313–345; „Наука и филозофија“, *Титовитина у Југославији* (са предговором Слободана Јовановића), Перт 1952, стр. 66–67.

3 Видети: Слободан Јовановић, „О друштвеном уговору“ [1895] *СД* 12, стр. 175–208; „О тоталитаризму“ [1952] *СД* 12, стр. 167–172; Данило Баста, „Слободан Јовановић као аналитичар тоталитаризма“, *Пет ликова Слободана Јовановића*, ЛП Службени лист СЦГ, Београд 2003, стр. 69–90; Борис Милосављевић, „Критика Русоовог учења у делу Слободана Јовановића“, *Историја*, стр. 139–185.

његовог учења, односно поштујући сва потребна херменеутичка правила тумачења текста.

Ренесансни и хуманистички културни образац

Разматрајући најопштије европске културне обрасце, Слободан Јовановић указује на ренесансни културни образац у Италији, хуманистички културни образац XVIII века и енглески културни образац. Хуманистички културни образац је био формиран на основу узора из античке филозофије. Хуманисти нису бринули о усавршавању установа, већ појединца, које почиње самопогледањем и самосавлађивањем. Следећи старе грчке изреке – *познај себе самог* и *све са мером*,⁴ хуманисти су сматрали да у тражењу мерила вредности треба све ствари узимати као делове једне целине и усклађивањем одбацивати једностраности и претераности. Човек образован према хуманистичком обрасцу „не бежи од успеха у животу, али пази да му успех не постане неодољива страст“ и свој духовни развој сматра главним циљем: „Хуманисти су научили од античких филозофа, да не треба живети насумице, да има једна вештина живљења коју ваља научити, и да само та вештина уноси реда и јединства у наш живот“.⁵ Хума-

4 Познате грчке изреке (γνῶθι σεαυτόν; μηδὲν ἄγαν, μέτρον ἄριστον), Paus. 10.24: 1; D. Laert. 1.6:91.

5 Слободан Јовановић, „Један прилог за проучавање српског националног карактера“, стр. 567. О овој Јовановићевој студији видети: Данило Баста, „Слободан Јовановић као тумач српског националног карактера“, *Пет ликова Слободана Јовановића*, стр. 92; Душан Батаковић, „Слободан Јовановић и историја менталитета“, *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1991, стр. 333–340; „О динарској неприлагођености“, *Књижевне новине* 956, 49 (15. 7. 1997), 2; Новица Милић, „Један прилог читању једног прилога (Слободан Јовановић и његов културни образац)“, *Књижевна реч*, 393/394, 21 (1992), 50–51; Слободан Мандић, „Културни образац и древна баштина. Блискост појмова Слободана Јовановића и Беле Хамваша“, *Књижевна реч*, 429/22 (25. 12. 1993), 13; Бојан Јовановић, „Српски менталитет и културни образац“, *Књижевне новине*, 53 (2001), стр. 24, „Културни образац као судбина“, *Књижевни лист*, Београд, 5 (2006), 4–5, „Од обрасца културе до културног обрасца“ у: *Пркос и инат, етнопсихолошке студије*, ЗУНС, Београд 2008, стр. 107–115; Милош Петровић, „За културни образац Слободана Јовановића“, *Багдала* 43 (2001), стр. 52–60 [*Књижевне новине*, 58 (2006), 2–3]; Гојко Тешић, „Заветни Јовановићев сан“, *Књижевни лист*, Београд, 5 (2006), 5. Јовица Тркуља, „Добре и лоше стране српског карактера“, *Књижевни лист*, 5 (2006), 5.

нистички образац владао је дуго на Западу и његови посебни изрази су енглески *господин (gentleman)*, немачки *културни човек (Kulturträger)*, француски *частан човек (honnête homme)*.⁶ Тај образац постепено је потискиван. Стари хуманизам је тежио да на што виши степен образовања уздигне макар и мањи број људи, а савремена демократија тежи просвећивању што већег броја људи, макар се због тога степен образовања снижавао. Према старом обрасцу важно је било „какав је, а не шта је постигао и колико успео“.⁷

Да би се разумело значење Јовановићевог појма *културни образац*, треба имати у виду да културу дефинише као појам шири од науке, уметности и политике: „Када је реч о култури једног народа морају се узети у обзир све гране његовог духовног живота: не само његова наука, него исто тако његова вера и морал, његова књижевност и уметност, његова политика и право, његова војска и привреда, његови обичаји и забаве... Тек на основу свега тога може се рећи какав културни образац тај народ има, и колико је тај образац продубљен и префињен“.⁸ С правом се може рећи да је Јовановићева методологија феноменолошка.⁹ Разматра и историју менталитета, притом увек водећи рачуна о целини културне историје у широком значењу појма културе како га је одредио. Када говори о културној историји, подразумева се да је политичка историја њен најшири оквир, односно да се без целине не може разматрати део, тј. одређени сегмент историје.¹⁰

6 О гледишту Дејвида Хјума, односно француском и енглеском моделу, као и моделу денглмена у Русоовој *Новој Елоузи (Lettres de deux amans habitans d'une petite ville au pied des Alpes [Julie ou la Nouvelle Héloïse])* Marc-Michel Rey, Amsterdam, 1761) вид. Rémy G. Saisselin, „De l'honnête homme au dandy – ou d'une esthétique de l'imitation à une esthétique de l'expression“, *L'honnête homme et le dandy*, éd. par Alain Montandon (Études littéraires françaises), Gunter Narr Verlag, Tübingen 1993, 13–14.

7 Јовановић, „Један прилог“, стр. 567.

8 Исто, стр. 566.

9 Упореди: Данило Баста, „Слободан Јовановић као тумач српског националног карактера“, стр. 92.

10 Поређење Јовановићева истраживања са „историјом менталитета и психологијом друштва“ код француских међуратних и поратних историчара школе *Анала* (Marc Bloch, Lucien Febvre) вид. у Д. Батаковић, „Слободан Јовановић и историја менталитета“, стр. 333–340. Не одвајајући целину политичке историје и политичке културе од опште (културне) историје, Јовановићева анализе прате Тенове (Hippolyte Adolphe Taine) историјске студије, пре свега вишетомно *Порекло савремене Француске (Les origines de la France contemporaine (L'ancien régime, La Révolution, Le Régime moderne))*, Hachette, Paris 1875–1893), а претходе Фиреовим (François Furet) темелјним анализама.

Јовановић говори о културном и политичком обра-
сцу појединца и нације.¹¹ На основу анализе хуманистичких
образаца, може се закључити да Јовановић подразумева да
за одређени културни образац постоји културно језгро људи
који су га изградили и усвојили и преко којих образац оства-
рује утицај на народ, а у случају великих светских држава, и
на друге народе.

Јовановић истиче да српска интелигенција није пре-
садила ниједан страни културни образац, нити је састави-
ла неки оригинални образац на основу културне традиције
српског народа. У време Уједињене омладине српске гово-
рило се о националном обрасцу *доброг Србина*, а у кругу
Светозара Марковића о моралним особинама социјалисте,
тј. политичком обрасцу. Културни образац није осмислио ни
Доситеј, иако је код њега било морализма који није био ра-
ционалистички, већ пре у духу Русоове сентименталности.
Закључује да после Доситеја Обрадовића и Светозара Мар-
ковића није било значајнијих моралиста, иако су моралисти
донекле били и Богдан Поповић, Божидар Кнежевић и Урош
Петровић.¹² Његош је дао национални, а не културни или мо-
рални образац.¹³

Јовановић наглашава да је необично што индивидуали-
стички народ као што су Срби није посвећивао више пажње
развијању културног обрасца који је потребнији појединцу,
него заједници. Поставља питање да ли узрок треба тражи-

11 Разматрање европске и азијске културе и полемике Макса Шелера (Max Scheler) и Макса Адлера (Max Adler) на конгресу немачких социолога видети у: Јовановић, „Европска и азијска култура“ [1926] *СД* 11, стр. 267–269.

12 Јовановић Слободан, „Богдан Поповић“ [1948, 1962] *СД* 11, 717–754; „Урош Петровић“ [1926] *СД* 11, 711–716. Јовановићеву оцену Петровића дели Данило Баста, „Слободан Јовановић као тумач српског националног карактера“, 111, фн. 68.

13 Јовановић Слободан, „Његош“ [1925] *СД* 11, стр. 789. Јовановић, „Један прилог“, стр. 571, о комунистичком обрасцу говори као о политичком, а не културном обрасцу. О разлици између појмова *културни образац* и *образац културе*, као и критици становишта Слободана Јовановића да код нас није било озбиљнијег покушаја да се изгради културни образац, која се може тумачити као да је, у ствари, сам Слободан Јовановић био један од најбољих узора оствареног српског културног обрасца, видети: Бојан Јовановић, „Од обрасца културе до културног обрасца“ у Бојан Јовановић, *Пркос и инат, етнопсихолошке студије*, ЗУНС, Београд 2008, стр. 107–115. Ово питање експлицитно поставља Новица Милић, „Један прилог читању“: „а шта ако је сам Јовановић [...] управо онај карактер који би се могао узети за такав образац?“

ти у томе што су национална питања била важнија, „или занемаривање културног обрасца ваља објашњавати тиме што је, прво, услед просветитељског рационализма, па онда услед великог угледа позитивних наука, утицај религије ослабио, па с њиме ослабило и неговање нашег унутрашњег живота“.¹⁴

Промене културног обрасца и национални карактер

Први српски устанак је вођен у духу традиционалних идеала – ослобођења од туђинске власти, обнове државе по узору на средњовековну државу, и чврстог утемељења у цркви која је била једина српска институција са вековним континуитетом. Богато српско средњовековно теолошко, филозофско, уметничко, књижевно и језичко наслеђе преживело је векове турске владавине, све до XIX века.¹⁵ У време обнове српске државе, почетком XIX века, преовлађује стари, традиционални културни образац. Модерна српска држава није замишљена као „нова држава“, већ као обновљена, „васкрсла“ средњовековна држава.¹⁶ Због тога студија Стојана Новаковића о Првом српском устанку с правом има наслов *Васкрс државе српске*.¹⁷ Дакле, на самом почетку XIX века, српски културни образац је у својој суштини био заснован на старој византијској, односно немањихкој парадигми. Живот народа кретао се око цркве и основних државотворних идеја обнове српске царевине и косовског предања. То су јасне, једноставне и добро познате идеје цркве и народног песни-

14 Јовановић Слободан, „Један прилог“, стр. 571.

15 Видети: Драган Јеремић, *О филозофији код Срба*, Плато, Београд 1997, стр. 9; Јовановић, „Један прилог“, стр. 567, и 581; Владимир Стојанчевић, „Српско друштво пред устанак“ и „Идеје првог српског устанка“ у *Историја српског народа* (даље *ИСН*) V-1, СКЗ, Београд 1981–1983, стр. 17–24, стр. 87–90; Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд 1991, стр. 51; Павле Ивић, „О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године“ у *ИСН* V-2, стр. 311–312. Јован Милићевић, „Идеја о обнови српске државе“ у *ИСН* V-1, стр. 170–171.

16 О договорима Петра I Петровића Његоша са руским представницима о образовању славеносербског царства и разматрања обнове српског царства у разговорима између изасланика из Београда и главнокомандујућег руске Молдавске армије, кнеза Прозоровског (1809), вид. у: Радош Љушић, *Вожд Карађорђе*, ЗУНС, Београд 2005, стр. 181, стр. 242–244.

17 Стојан Новаковић, *Васкрс државе српске, Изабрана дела* 5, ЗУНС, Београд 2000.

штва.¹⁸ Срби су током више векова имали сталну тежњу ка истом циљу: „Ослобођењу и уједињењу свих Срба у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Војводини и Македонији. То је био јасан и једноставан циљ, који је сваком Србину био највиши политички идеал“.¹⁹

Слободан Јовановић наглашава да је Доситеј Обрадовић имао пресудан утицај на секуларизацију српског друштва и потискивање црквености и византијског наслеђа, као и културно и политичко одвајање од Русије. Као просветитељ Обрадовић је, изједначивши веру и сујеверје, заговарао ослобађање разума од свих празноверица и предрасуда, доследно спроводећи просветитељско „чишћење“ разума од вере: „По Доситеју наш народ био је духовно заостао. Тој заосталости могао се учинити крај само путем просвете – што ће рећи, путем школе која би ширила знања стечена разумом“.²⁰ Јовановић истиче да се на Западу црква постепено повлачила из појединих области духовног и културног живота. Посебно упорно одупирала се у области друштвених наука и питањима морала: „У нас је Доситеј и ту задао ауторитету Цркве тешке ударце, тражећи и питањима морала чисто рационално решење. Религију је према томе малтене сводио на црквене обреде. Морални живот, одвојен од религије, изгубио је доста од унутрашње дубине и идеалистичког полета. Морал се спустио сувише на земљу и добио изглед једне далековиде целисходности“.²¹

У студији о Берку (Edmund Burke) Јовановић указује да је карактер народа историјски условљен и да свака радикална промена може да остави несагледиве последице.²² Управо се то догодило са српским народом. Јовановић наглашава да

18 Јовановић, „Један прилог“, стр. 548.

19 Миланов Кајица, *Обрачун, начела и разлози*, Мелбурн, 1969, стр. 44.

20 Јовановић Слободан, „Један прилог“, стр. 545.

21 Исто, стр. 546. Новица Милић, „Један прилог читању једног прилога“, стр. 50, сматра да „изгледа као да овде Јовановић брани религију, јер је потребна етици, али то не стоји, уколико имамо у виду сталну његову критику (она се враћа кроз све што је писао) `опште жића` и то манастира и касарне“. Јовановић, међутим, нигде не критикује војску, нити манастир, већ управо егалитаристичке пројекте који су у име апстрактних филозофских (просветитељских и марксистичких) идеала слободе и једнакости укидали манастире и војну хијерархију (у Француској и Октобарској револуцији), намећући целом друштву живот као у касарни или манастиру.

22 Јовановић, Слоодан, „Берк“, *СД* 10, стр. 211.

се утицај Доситејевог просветитељства и рационалистичке филозофије осећао кроз цео XIX век. Иако просвећивање није схватао као ширење рационалистичке филозофије, већ као ширење научног позитивизма, Светозар Марковић је мислио на Доситејевог трагу.²³ Јовановић указује да се и Богдан Поповић и Јован Скерлић, „са својим јако наглашеним западњаштвом“, могу сматрати настављачима Доситејевог дела.²⁴ За Доситеја је национални проблем, у ствари, културни проблем. Јовановић наглашава да је Доситеј више него иједан други писац допринео томе што се „у нас кроз цео XIX век давао велики значај отварању школа и штампању књига, и у вези с тиме високо ценила ‘интелигенција’, као да би школовани људи били неки виши друштвени ред (...) Исто тако много допринео је и лаицизирању нашег духовног живота“.²⁵

Наредни утицај на српску самосвест XIX века и утицај на народни карактер извршили су реформа језика и национални романтизам. За разлику од Доситеја који је био под утицајем рационализма XIX века, Вук Караџић је био под утицајем немачког романтизма, чије је специфично схватање нације као духовне породице прихватио. Према Јовановићу Вук је био традиционалиста, али особен, без везе са црквом: „Докле је Доситеј био западњак, Вук и поред свог дуговања немачком романтизму био је националист. Али како је још више него Доситеј чистио књижевни језик од русизама, он нас је, иако ненамерно, одвајао од Руса, којима су наши националисти нагињали“.²⁶ Вук Караџић је веровао да се српски национални карактер налази у народним умотворинама, пословицама, народним песмама, обичајима и веровањима. Јовановић указује на велики утицај Вукове друге књиге народних песама, у којој је млађа интелигенција тражила основе једне чисто српске етике. Од многих различитих етичких елемената читаоци Вукове збирке састављали су једну оп-

23 Јовановић, Слободан, „Светозар Марковић“ [1903, 1920, 1932] *СД* 2, стр. 43–148; „Јован Скерлић, Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје. Београд, 1910“, *СД* 2, стр. 149–166.

24 Јовановић сведочи да Богдан Поповић није као Скерлић „већ и само присуствовање црквеним обредима сматрао за повлађивање цркви у борби против научне мисли и политичке слободе“. Вид. Јовановић, „Богдан Поповић“, стр. 723.

25 Јовановић, Слоодан, „Један прилог“, стр. 545–546.

26 Исто, стр. 547.

шту представу о Србима као херојском народу код кога је јунаштво било оплемењено правдољубивошћу. Јовановић указује на разнородне елементе који су постали једна специфична целина народне етике, састављена од различитих етичких елемената који су носили обележја различитих историјских периода и друштвених средина од мистике средњовековних монаха, феудалних појмова о витешкој части, о „строгим правилима игре при јуначким утакмицама“ и о „аристократској човечности, по којој јачи дугује заштиту слабијем“.²⁷ Косовски завет је схваћен као опомена да Срби нису изгубили царство јер су били надјачани од веће силе, већ због унутрашње неслоге: „Косово је било не само пораз, него и грех, који је требало покајати“.²⁸ Јовановић наглашава и Његошев утицај на српски национални карактер. Његош је српску народну судбину осећао сасвим лично: „Косово га је мучило као једног Црногорца крв његовог братственика коју још није осветио“.²⁹ Народне песме, Косово и Његошева дела дали су први и најтрајнији подстрек размишљањима о српском националном карактеру.

Крајем XVIII и почетком XIX века српске везе са Русијом биле су много јаче него касније, после Кримског рата, 1853–1856. Сремски Карловци, као седиште митрополије са богословијом и гимназијом, руским професорима и књигама штампаним у Кијеву и Москви, били су центар руског утицаја. Први нацрт српског устава у Карађорђевој Србији писан је на подстицај руског министра иностраних послова, а саставио га је професор права на харковском универзитету, Теодор Филиповић (Божа Грујовић), чији је брат био вишегодишњи секретар српске владе (Правитељствујушчег совјета). Велики број Срба школованих у Русији вратио се у Србију 1830. године (од оних који су избегли 1813). Политичке прилике су, међутим, усмериле Србију према Западу, када су у Кримском рату, здружене европске снаге заједно са Турском, победиле Русију, након чега је она потиснута са Балкана. Иако слаби утицај Русије, она, како указује Јовановић, остаје главни ослонац спољне политике Србије до Првог

27 Исто, стр. 548.

28 Исто.

29 Исто.

светског рата.³⁰ Истиче да је Русија увек била „главни фактор у политичком развоју Србије“ и указује на Букурешки мир чије је остварење било главни циљ целокупне унутрашње и спољне политике у време књаза Милоша, руску идеју да власт кнеза буде ограничена неком врстом устава и дубоке везе водеће, Радикалне странке са Русијом. Јовановић наглашава да се „Русија прва борила за Србијину самосталност“, све до последњег рата када је „витешки исукала свој мач да Србе заштити од Немаца“.³¹

Српски национални образац који је садржао идеју ослобођења и обнове државе која је била окупирана и потом готово све њене институције уништене (што је био процес који је трајао од краја XIV до почетка XVI века), присутан је све време, да би постао државни циљ у време Карађорђево Србије. На њега се накнадно, средином XIX века, надовезују водеће западноевропске идеје (либерална, деветнаестовековна национална и сл). У својој основи, међутим, национални образац је једноставан – ослобођење (од окупације) и уједињење српског народа. То што окупација траје неколико векова, а не само неколико година, не мења садржај појма окупације, већ само значи да она траје дужи, а не краћи временски период. Ово сасвим јасно препознаје и супротна страна, о чему у коментарима на турске изворе о Карађорђевом устанку речито сведочи Кемура Сејфудин (1914), кад наглашава да главни разлог Првог српског устанка није само лоша управа и повећавање пореза у београдском пашалуку, већ то што су Срби увек тражили згодно време да „поврате оно што су изгубили на Косову и да се курталишу испод турске управе“.³²

Приликом уласка у средњовековну српску престоницу, Ско-

30 Јовановић наглашава да, без обзира на страначку одређеност, код највећих државника – Гарашанина, Ристића и Пашића, а поред њих и Стојана Новаковића, константа спољне политике остаје ослонац на Русију. Вид. Јовановић, „Никола Пашић“, *СД* 11, стр. 186. После нестанка Русије, Србија и Срби губе основни спољнополитички ослонац, и то у време Првог светског рата, што оставља тешке последице и ствара сасвим нове услове. Вид. Миланов, *Образложење*, 59, 74, стр. 113.

31 „Дан руске културе (г. Слободан Јовановић о улози Русије)“, *Политика* (6. 6. 1926), стр. 8.

32 „Није узимање пореза и даћа, него њима да се је давало још пара, они не бише сиђели мирно“. Вид. Кемура Шејх Сејфудин, *Први српски устанак под Карађорђем по турским врелима*, Исламска дионичка штампарија у Сарајеву, Сарајево 1332/1914, стр. 12.

пље (2/15. новембар), краља Петра је дочекао и поздравио дотадашњи турски градоначелник, Рашид-бег, следећим речима: „Пет је векова како су овај град Отомани од вас отели мачем. Али ратна срећа обрнула се вама, а против отоманског оружја. То што смо мачем узели, мачем и предајемо. Од кога смо узели, томе и дајемо“.³³

Политички и национални образац

Средином XIX века, поготово после повратка из иностранства првих државних питомаца, који су били очевици, а понекад и учесници револуционарних догађаја 1848. године, све више се шире либералне идеје, критика конзервативне државне управе, а са њом и напуштање традиције. Либерали из 1858. године, који су били прва српска политичка странка, патриотизам нису одвајали од либерализма: „По Мацинију, национализам, који значи спољашњу слободу, и либерализам, који значи унутрашњу слободу, јесу нераздвојни. Само онај народ који ужива унутрашњу слободу, у стању је радити на ослобођењу оних својих делова који се налазе под туђинском влашћу“.³⁴ Ослобођење и уједињење целог српског народа, без обзира на тада постојеће границе између држава у којима он живи, била је идеја водиља Уједињене омладине српске, где су окупили војвођански националисти, на челу са Светозаром Милетићем, Срби из Црне Горе (кнез Никола, војводе Машо Врбица, Марко Миљанов Поповић и др) и либерали из Србије, посебно Владимир Јовановић, отац Слободана Јовановића. Према Милетићевом и Јовановићевом схватању Кнежевина Србија је имала улогу коју је имао Пијемонт у италијанском уједињењу, због чега је програм њене спољашње политике, према Омладини, требало да се сведе на рат против Турске и ослобођење још неослобођених делова српског народа. Српска слога и слободоумне реформе у унутрашњој политици сматрани су предусловом за рат против Турске. Због тога су критиковали личну владу кнеза Михаила, која онемогућује политичке слободе унутар грани-

33 Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић у отаџбини*, ЗУНС, Београд 2003, стр. 498.

34 Јовановић, „Један прилог“, стр. 549; „Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)“, *СДЗ*, 70, 207.

ца Србије и тиме спречава и велико национално ослобођење. Слободан Јовановић наглашава да се у српско-турским ратовима (1876–1878) показало да Омладина није грешила када је тврдила да ослободилачки рат може да води само слободоумна влада³⁵. Либерални патриотизам се није много разликовао од традиционалног по основној идеји, према којој српски народ треба да тежи ослобођењу и уједињењу и да се бори за свој национални опстанак и за добробит у сопственој слободној и самосталној држави.

Водећи критичар Уједињене омладине српске, Светозар Марковић, био је социјалиста по угледу на руске социјалисте из шездесетих година XIX века. Омладинци су сматрали српски народ јединственом целином, док је Марковић нацију разлагао на класе, тј. уже друштвене групе са сукобљеним интересима. Пошто се у то време у Србији није могло говорити о борби између капиталиста и радника, он је пренаглашавао сукоб између чиновника и сељака. Поред социјализма, заговарао је и научни позитивизам и материјалистичку филозофију, чија је гледишта сматрао потпуно и дефинитивно научно доказаним и зато их називао реализмом.³⁶ Светозар Марковић је, после Доситеја, био и најутицајнији моралиста. Дао је идеал тзв. *бољег човека*, који, за разлику од обичног човека, није егоиста, већ алтруиста, али на свој начин: „Марковић је веровао у позитивне науке онако, као Доситеј у просветитељску филозофију, и за то је нашао свој идеал у једном човеку који не би имао ничега себичног ни субјективног, али у исто време не би имао срца нимало. У наше време, комунисти су показали како тај идеал изгледа, кад се оствари“.³⁷

Национални тип као национални идеал (динарски индивидуализам)

Јовановић истиче да је Марковић изазвао неку врсту кризе српског национализма. Замерао је Омладини да националне проблеме посматра романтичарски, не базирајући се

35 Јовановић, „Један прилог“, стр. 550.

36 Исто, стр. 551.

37 Исто, 569. Упоредити, Јовановић, Слободан, „Јован Скерлић, Светозар Марковић, његов живот, рад и идеје. Београд, 1910“, СД 2, стр. 159–161.

на чињенице. Поновно буђење већег интересовања за националне проблеме подстакао је изгубљени српско-бугарски рат (1885), јер се увидело да пошто је Аустроугарска на Берлинском конгресу узела под управу Босну и Херцеговину, постоји реална опасност да ће Бугарска узети Македонију. Јовановић посебно истиче значај Јована Цвијића: „Он се није ограничавао на Македонско питање; он је обухватао наш национални проблем у целини, и био после Вука први који је наше националне особине систематски проучавао. Као ни Вук, тако ни Цвијић није израђивао једну националну идеологију, него само одабирао грађу за њу“.³⁸ Цвијићев рад на психолошким типовима балканских народа имао је неочекивани одјек у широј јавности. Он је указивао да Динарци имају веома развијену патријархалну цивилизацију из које проистичу и њихове моралне особине: „Култ јуначких врлина и национални понос били су код њих такође развијени. И најпростији сељак био је прожет вером у нашу народну мисију и очекивао дан кад ће се осветити Косово“.³⁹ Динарски тип који је Цвијић научно истраживао у јавности је, међутим, у упрошћеној варијанти, схваћен као национални идеал, тј. национални образац, којим се омладина одушевљавала. Јовановић показује како се од етнографских истраживања о динарском типу (националном карактеру) дошло до идеализације „динарског типа“ (као националне идеологије).⁴⁰ Схватање динарског типа као динамичног, необуздане смелости која не пита шта јесте, а шта није могуће, било је, како Јовановић указује, једна врста нове националне етике која се сасвим случајно слагала са Ничеовим идејама „да живот ваља живети као једну пустоловину, на велики ризик и опасан начин“.⁴¹ Указује да је овакво, популарно схватање Цвијићеве теорије, као динарске психозе, имало практичне последице; српски подвизи у балканским ратовима и Првом светском рату, могу се донекле и њом објаснити. Јовановић указује да

38 Јовановић, „Један прилог“, стр. 553. Видети: Јован Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, СКА, Београд, 1902; *Сабрана дела*, САНУ, ЗУНС, Београд, 2000.

39 Исто, стр. 554.

40 Видети: Данило Баства, стр. 115.

41 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 554. Да карактер који Јовановић описује као српски анализира и Бела Хамваш, који га (служећи се источњачком терминологијом) типолошки одређује као кшатрију (витеза и ратника) видети: Слободан Мандић, „Културни образац и древна баштина“, стр. 13.

се Скерлићево гледиште о националном карактеру заснива углавном на Цвијићевим истраживањима. Већ Скерлић идеализује динарски тип. У складу са својим социјалистичким и просветитељским уверењима, у бунтовној слободољубивости види чак предиспозицију за слободоумну француску филозофију XVIII века: „Скерлић је веровао у оне идеале разумности и човечности које су проповедали просветитељи XVIII века. Држао је да бисмо се ми по бољим особинама нашега карактера могли развијати саобразно тим идеалима. Отуда и његова велика љубав за Доситеја“.⁴² Према Скерлићевим социолошким схватањима, језгро Србије чине Шумадија и Мачва, где су насељени хајдуци и ускоци из Херцеговине (Црне Горе), Босне и Санцака (што је у етнографским истраживањима доказао Цвијић), па се као неком револуционарном селекцијом, створила једна срчана и бунтовна раса. Скерлић сматра да су њене добре особине слободољубивост, способност за велики полет у часовима прегнућа, чудновата природна бистрина, самосталност и оштрина суда, са нечим у исто време „трезвеним и правоумним“. Са друге стране, према његовом мишљењу, рђаве особине су претерани индивидуализам, неспособност за организовану заједничку акцију, оскудица осећања државног јединства и целине. Захваљујући добрим особинама, Срби су образовали националну државу, док су се рђаве особине манифестовале у зависти и из ње произашлој дивљој партијског борби.

Јовановић истиче да се његово лично искуство добрим делом слаже са оценама о српском националном карактеру које су дали Скерлић, Богдан Поповић и Ристо Радуловић: „И код интелигенције, и код политичара, па и код војника који су се мешали у политику, запажао сам исти индивидуалистички динамизам“.⁴³ Просвећивање или високо образовање не решава питање индивидуализма. Јовановић наглашава да је међу професорима Београдског универзитета било „људи

42 Јовановић, Слоодан, „Један прилог“, стр. 580. Упоредити, Јовановић, Слоодан, „Јован Скерлић као историчар“ [1926] *СД* 11, стр. 701–704; „О Скерлићевој политичкој идеологији“ [1934] *СД* 11, стр. 705–707; „Политичке идеје Јована Скерлића“ [1953] *СД* 11, стр. 708–710.

43 Јовановић, Слоодан, „Један прилог“, стр. 580; Богдан Поповић, „О васпитању укуса“ [1895] у: *Сабрана дела* 2, пр. И. Таргаља, ЗУНС, Београд 2001, (даље *Сабрана дела*), стр. 29–152; „Шта Срби имају да науче од Енглеза“ [1918, 1938] *Сабрана дела* 6, 227–246; „Обуздавајте осећања“, *Сабрана дела* 6, стр. 210–217; „Три особине енглеског народа“ [1940] *Сабрана дела* 6, стр. 311–329.

изузетног прегнућа, велике снаге и не мале смелости, који су крчили неутрвене путеве, отварали нове видике, и при томе неки пут разбијали оквире своје уже струке⁴⁴. Као пример професора који су имали „сличну ширину обухвата удружену са самосталношћу погледа“, наводи Јована Цвијића, Богдана Поповића, Јована Скерлића и Владимира Ћоровића.⁴⁵ Међутим, превелики индивидуализам онемогућавао је тимски рад, због чега је на Београдском универзитету било више личне иницијативе него заједничког рада и појединци су се превише оптерећивали, трошили снагу и „такорећи сагоревали на послу“.⁴⁶

Исти индивидуалистички динамизам Јовановић види и у политици, где га је страначка дисциплина донекле обуздавала, али је плаховитост и искључивост била карактеристична у међустраничној борби: „Отуда склоност ка једностраним и претераним одлукама. Према Двору политичари су били или сувише савитљиви или сувише крути: или удворице или републиканци“.⁴⁷ Јовановић наглашава да већина наших политичара нема мере ни у отпору ни у попуштању: „или начелна и горда до непопустљивости и тврдоглавства, или опортунистичка до једне безначалности која прелази у бескарактерност. Неки пут те крајности виде се код истог човека: једна у почетку, друга на крају његовог рада“.⁴⁸ Исто је и у односу према странцима, односно великим силама. Јовановић указује да су превладавала два типа политичара и дипломата, сервилни тип који у свом неискуству мисли да је предусретљивост и кавалерство посебно обележје западњаштва у којем га треба пратити и по могућству и надмашити (психологија скоројевића), и друга крајност у крутости, налик источњачком презиру према странцима, с тим што политичари и политичке групе лако прелазе из једне крајности у другу.⁴⁹ Крајности су се могле видети и у типу политичара

44 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 580.

45 Јовановић, Слободан, „Јован Скерлић [1924]“, СД 11, стр. 788.

46 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 581.

47 Исто.

48 Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, СД 7, 371.

49 Према Богдану Поповићу радикализам је скоројевићка карактеристика. Под радикализмом (не Радикалном странком) који је сматрао за зло, подразумевао је методологију која не решава политичке проблеме на основу стеченог искуства, већ према унапред постављеним „филозофским“ начелима. Вид. Б. Поповић, „Бомарше“ [1889] *Сабрана дела*, 2, (пр). И. Тартаља, ЗУНС, Београд

реалисте и политичара чистунца, где први ради власти жртвује сва начела, док политичар идеалиста не преузима никакву одговорност у држави, старајући се више о свом чистунству, него о државним интересима. Позната је Јовановићева анализа феномена полуинтелектуалца, блиског појмовима Богдана Поповића *скоројевић* и Павла Маринковића *др гур гур*. Управо на примеру полуинтелектуалца могу се, можда најбоље видети последице одсуства културног обрасца. Иако је до ширења типа полуинтелектуалца дошло у међуратном периоду постојао је коректив и узорни модел, који је јасно разликовао интелектуалца од полуинтелектуалца. После рата предратни (озлојеђени и неуспешни) полуинтелектуалац заузима место интелектуалца и постаје нови узорни модел.⁵⁰

Према Јовановићу индивидуализам је омео и правилну примену парламентаризма, који предвиђа дуге, разложне и трпељиве дискусије, које би можда могле да доведу до компромиса: „Код нас, са нашим наравима, дискусија се зачас претварала у уличну препирку, предмет дискусије постајао је споредан и као у спортским утакмицама, гледало се само ко ће кога надиграти“.⁵¹ Због тога је, према Јовановићу, у време краља Петра опструкција постала карактеристична за српски парламентаризам, иако није било правих разлога за њу, као што је било на пр. у Енглеској (ирски посланици). Ристо Радуловић је указивао да српски интелектуалци због пренаглашеног индивидуализма политику не схватају као јавну службу, већ као прилику за испољавање своје амбиције која је при том „необузdana и у празном говору расплунута“.⁵² Јовановић указује да је Радуловић писао о типу српског политичара из наших крајева под Хабзбуршком монархијом, али да су његове замерке применљиве подједнако и за политичаре из Србије.⁵³

У војсци, код официра који су учествовали у политици, као што су били црнорукци, особине политичара биле су још драстичније испољене. Код њих је патриотско оду-

2001, (даље: *Сабрана дела*), стр. 29–152, посебно стр. 146. и даље; „Психологија скоројевића“ [1922] *Сабрана дела*, 6, 314–326.

50 Кајица Миланов, *Титовитина у Југославији*, Перт 1952, стр. 24. Видети: С. Мандић, „Културни образац“, стр. 13.

51 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 581.

52 Исто, стр. 577.

53 Исто.

шевљење угушило сваку критичност: „Они су као месечари постали неосетљиви за тешкоће и опасности. Тражили су акцију што пре и по сваку цену. Нису увиђали да иницијатива није увек, под свима околностима, половина успеха – и да покренути догађаје није то исто што и догађајима управљати. Били су љути на Владу што ваздан процењује ситуацију и што се плаши ризика. Ко год се не би с њима слагао, био би или бескичмењак или рђав Србин. С тим необузданим динамизмом они су у време мира били тако осииони, да Влада није знала шта да ради с њима, а у време рата тако смели, да су смелост плаћали главом“.⁵⁴ Јовановић одмерено посматра врлине и слабости. Иако је индивидуализам, код оних чије амбиције нису биле задовољене, рађао завист и мржњу, он не сматра да индивидуализам треба одбацити у потпуности. Индивидуализам и енергију треба сачувати и умерено, односно дисциплиновано користити. Зато је Јовановић забринут да комунистичка страначка диктатура не убије јавни дух, јер чини људе превише послушним, и да претерано не ослаби личну енергију. Он сматра да приликом дисциплиновања динарског типа мора да се пази да се што мање изгуби од личне енергије „у којој лежи његова најбоља снага“.⁵⁵ Због тога национална дисциплина мора да буде прихваћена што је могуће више слободно: „Дисциплина из слободног уверења, која постаје стални састојак националног карактера, може бити плод само целог једног васпитног система“.⁵⁶ Диктатура само привремено може да дисциплинује, а самодисциплина нераздвајива од слободе, трајно.⁵⁷ Јовановић наглашава да међу Србима лични режим никада није био популаран.⁵⁸ Пошто је најопштији српски тип, који је важио пре Првог светског рата у српским државама, Србији и Црној Гори, као и код Срба у некадашњој Војној крајини и у Босни, у основи доминантни индивидуалистички тип, разумљиво је зашто је његово (само)дисциплиновање могуће само у слободним оквирима интегралног парламентаризма за који се Јовановић залагао.

54 Исто, стр. 582; „Апис“, СД 11, стр. 297–350.

55 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 565.

56 Исто. Упоредити: Јовановић, Сло бодан, „Енглески парламентаризам“ [1902] СД 2, стр. 647–648.

57 Упоредити Данило Баста, стр. 107.

58 Јовановић, Слободан, „Југословенска мисао у прошлости и будућности“, СД 11, стр. 570.

*Усвајање пропаганде страних држава
као гледиште о сопственом културном
и националном карактеру*

Јовановић указује на то да после слома Аустроугарске њене идеје нису ишчезле, већ су и даље остале утицајне, готово оне које је њена штампа ширила о Србији и Србијанцима. Ту су били уобичајени прикази Србије као једне културно заостале земље, у којој су спорије него у другим балканским државама нестајали трагови вековног робовања под Турцима, са људима полудивље природе, што се најбоље видело по закрвљености политичких странака. Према аустроугарској штампи, Србија је у свету била позната једино по периодичним убијањима владара и дворским скандалима: „Та тако мала и назадна земља имала је огромне амбиције. Хтела је да припоји све Србе који су живели ван њених граница и да изврши српско уједињење, као што је Пијемонт извршио италијанско. Она није увиђала да ван њених граница нигде није било Срба у већем броју. У Македонији преовлађивали су Бугари, у Старој Србији Арнаути, у Босни Хрвати и муслимани. Језгро српског народа налазило се цело у Србији: Србијанци стога не би требало да се заносе причама о неком заграничном Српству; нека буду задовољни, ако успеју да и своје србијанство сачувају. Старији нараштаји Хрвата и Срба читали су годинама овакве ствари у бечким и пештанским листовима. Баш и ако нису веровали тим листовима, они су њихове чланке памтили, а све што човек запамти, то на његово мишљење утиче. И данас још, кад се ко од старијих Хрвата расрди на Србе, он готово аутоматски понавља против њих наводе некадашње бечке и пештанске штампе. То исто чине чак и Војвођани, који, да би својој срдњи дали јачег израза, називају Србијанце *Сервијанерима*“.⁵⁹ Аустроугарска пропаганда против Срба и Србије није временом ишчезла, већ се

59 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 560. Јовановићеве ране анализе рада аустроугарске државне пропаганде видети: Борис Милосављевић, „Учесће Слободана Јовановића у покретању и раду *Реда, Српског прегледа* и *Српског књижевног гласника*“, *Књижевна историја* 43/145 (2011), стр. 637–661. О немачкој пропаганди против Србије видети: Момчило Селесковић, *Србија у немачком јавном мњењу 1914–1918* [1919] превод П. Новаковић, Рад, Београд 1996. Видети: Слободан Вуковић, „Стереотипи о Србима и разбијање Југославије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 120 (2006), стр. 75–112.

периодично обнавља, добија нови подстицај и нови полет, па се и данас, преко медија у Србији, намеће као једини наводно рационални (самокритички) увид о српском народу.⁶⁰

Срби су у Југославији изгубили државу на коју су могли у одбрани својих националних интереса да се ослоне. Јовановић наглашава: „Наша је велика погрешка што то нисмо још раније увидели“.⁶¹ Иако се између два рата много говорило о српској хегемонији, то што је влада била већином састављена од Срба, не значи да је водила искључиво српску политику. Два најважнија акта владе била су прекрштавање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину Југославију (1929) и Споразум Мачек-Цветковић (1939), којим су Хрвати добили велику одвојену националну бановину унутар Југославије. На основу споразума, Срби се нису могли мешати у чисто хрватске ствари, док су Хрвати могли да се мешају у чисто српске ствари, јер је о српским стварима одлучивала заједничка влада, надлежна за целу земљу: „Овакво решење хрватског питања зацело није било срачунато с погледом на посебне српске интересе“.⁶² Између два рата Хрвати су све учинили да ојачају своју националну организацију, док су Срби, управо супротно, извршили „националну демобилизацију“. Јовановић је био мишљења да Срби, и у случају федералног уређење Југославије, треба да ојачају своје невладине културне и привредне организације, да би ојачали свој национални положај унутар Југославије.

Јовановић указује на то да је у Југославији, и пре комунизма, пред Србима стајао тежак конструктиван посао, и да ће тај посао после комунизма били још тежи. За конструктиван рад потребна је национална дисциплина, другачија од динарског динамизма: „У динарским подвизима више је снаге и замаха, него плана и организације. Примери личног јунаштва јесу безбројни, али оно што се постигло, не стоји ни у каквој сразмери с утрошеном снагом и поднетим жртвама. То је права „пљачкашка привреда“ која се тера с националном енергијом. Од пресудне је важности да ли ће нови нараштаји умети да националну енергију троше с више штедње и рачу-

60 О обновљеним пропагандним стереотипима о Србима вид. тематски број часописа *Српска политичка мисао* 1–2 (1999).

61 Јовановић, Слободан, „Један прилог“, стр. 563.

62 Исто.

на, и да динарски динамизам од личног и хаотичног начине организованом колективном снагом⁶³.

Културни идеали као виша вредност

Јовановић наглашава да и када не учествује у утакмици народа, нација треба да негује своју културу, јер човек који се уздигне изнад националног егоизма, зна да нација сама собом не представља вредност у филозофском смислу речи: „Вредност јој могу дати само општи културни идеали, којима би се она ставила у службу“.⁶⁴ Јовановић у „Једном прилогу“, међутим, не указује једнозначно на које културне идеале мисли. Извесно је да је сасвим погрешна уобичајена интерпретација овог дела његовог текста, која свесно или несвесно подразумева управо основни образац аустроугарске државне пропаганде против Србије и Срба као примитивног племена које просвећивањем (напретком, модернизацијом) треба да измени своју основну парадигму и квалификује се да уђе у европско културно предворје. У овом случају као и у многим другим читањима Слободана Јовановића, понавља се стара Сократова, односно Платонова критика писаног, према којој текст (без ауторове усмене подршке) не може да одговори на постављена питања, а свако може да га злоупотреби према свом нахођењу и (не)способности да интерпретира написано.⁶⁵ Приликом тумачења Платона, Јовановић истиче да је Платон државу подредио вишем културном обрасцу, који је био космички поредак, тј. Добро на врху онтолошке лествице: „Доведена у везу с идејом Доброга, држава престаје бити сама себи циљ. Она има оправдања само утолико уколико је кадра да послужи идеји Добра. Њен егоизам није више ни за њу саму врховни закон; она признаје над собом владу једне норме и једног идеала, и на тај начин политика се подређује моралу“.⁶⁶ Јовановић истиче да је Платон својим крајњим закључцима изашао из круга политичке идеологије античког полиса. За Грке је полис био највиша вредност, није било ничега изнад државе, а патриотизам је био врхунац морала.

63 Исто, стр. 565.

64 Исто, стр. 573.

65 Plato, *Phaedrus* 275e–276e.

66 Јовановић, Слободан, „Платон“ [1935] *СД* 9, стр. 37.

Платон је идејом Добра, из које поред патриотских дужности извиру и опште човечанске дужности, превазишао државну идеју. Јовановић, међутим, не тумачи општечовечанске дужности као природна права, већ сматра да „ово назирање човечанства као веће целине од отаџбине наговештава хришћанство. У античком свету Платонове идеје изгледале су неостварљиве. Касније, под утицајем хришћанства, оне се унеколико остварују“.⁶⁷ Када је упитан да на основу свог „великог животног, још већег научног, књижевног и уметничког искуства одговори шта доминира целим људским животом“, Јовановић је одговорио да је то вера.⁶⁸ Говорећи о Балфур (који несумњиво представља узорни енглески образац), истиче да остаје питање на који начин је лично доживљавао веру, јер је сматрао да је то лична ствар, иако су „његови добри знанци објашњавали његове необичности његовом дубоком религиозношћу“.⁶⁹

Јовановић разматра питање и да ли се добро и зло могу, са чисто рационалистичког гледишта, без вере у Бога, сматрати апсолутним појмовима.⁷⁰ Сматра да у основи морала мора да буде или вера у Бога, или у утилитаризам. Одговарајући на питање да ли се добро и зло могу (без вере у Бога)

67 Исто, стр. 37.

68 Драгољуб Јовановић, „Слободан Јовановић и народ“, *СД* 12, стр. 835.

69 Јовановић Слободан, „Артур Балфур“ [1930] *СД* 2, стр. 681; Коста Ст. Павловић, „Разговори са Слободаном Јовановићем 1941–1958“ у: *Слободан Јовановић у емиграцији, разговори и записи*, Новинско-издавачка уставнова Службени лист СРЈ, Досије, Београд 1993, стр. 134. Писмо Косте Павловића Андри Ристићу од 14. децембра 1958. године, документ приказан на изложби „140 година Слободана Јовановића“, Правни факултет у Београду, 2009 год. Видети: „Сахрана Слободна Јовановића“, у *Порука* (јануар март 1959), стр. 53–54. Видети: сведочанство Милана Јовановића Стојимировића о разговору са Слободаном Јовановићем, Рукописно одељење Матице српске, М. 13, стр. 397 („Да. Рече он. Знао га. Ми уосталом имамо једну заједничку црту, због које се интересујем за тог човека. То је побожност“), објављено у: Драган Суботић, *Слободан Јовановић у егзилу 1941–1958*, 2, Институт за политичке студије, Београд 2000, 31–33.

70 На Јовановићев текст о Богдану Поповићу указује и Ж. Стојковић: „Нешто касније, Слободан ће схватити да морално осећање, лишено религије, губи свој основни унутрашњи смисао и да морал који се спустио сувише на земљу, добија изглед једне далековидне целисходности“. Вид. Живорад Стојковић, „Обичан, најобичнији велики писац“, *Књижевне новине*, 53, 1027–1030, Београд 2001, стр. 27. О утилитаризму видети више у: Борис Милосављевић, „Политика и морал у теорији државе Слободана Јовановића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 59/1 (2011), стр. 273–293.

сматрати за апсолутне појмове, закључује: „Зар није логичније узети да су то релативни појмови, у којима је изражена корисност, било друштва или појединца? И зар из тога не би даље изилазило да би квареж карактера била за осуду само утолико уколико би појединцу отежавала да своју корист доведе у склад с друштвеном корисношћу?“⁷¹

На тај начин немогуће је изван вере у Бога дати апсолутно одређење доброг и лошег. Јовановић указује на то да је према хришћанској етици грех увек грех и да је покушај да се без вере у Бога задржи статус зла (корелација добро – зло), унапред осуђен на неуспех.⁷² Поставља се питање да ли је вера та темељна културна вредност која се налази изнад појединца, нације и државе, и која има општу вредност. Јовановић није дао непосредан одговор на ово питање, али јасно указује да се морал без вере не може повезати у јединствен систем.

Литература

Аранитовић, Добрило, *Слободан Јовановић, Библиографија са хронологијом живота и рада*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2010.

Баста, Данило, „Слободан Јовановић као тумач српског националног карактера“, *Пет ликова Слободана Јовановића*, ЈП Службени лист СЦГ, Београд, 2003, 91–115.

Батаковић, Душан, „Слободан Јовановић и историја менталитета“, *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас*, уредник Стеван Врачар, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1991, 333–340.

71 Јовановић, „Богдан Поповић“, стр. 753. То је тема која је посебно заокупљала пажњу Богдана Поповића.

72 „У Енглеској, где су религиозна осећања била јака, прелаз од хришћанских моралних појмова на рационалистичка изазвао је у неким духовима, као што је на пример била Џорџ Елиот, читаву кризу. Интересантно је да је кроз сличну кризу пролазио и Богдан, иако у нашем народу, или, тачније речено, у нашој интелигенцији религиозна осећања нису била ни приближно тако јака као код Енглеза у доба Џорџ Елиот“. Видети: Слободан Јовановић, „Богдан Поповић“, стр. 753.

- Батаковић, Душан, „О динарској неприлагођености“, *Књижевне новине*, 956, 49 (15. 7. 1997), 2
- Богдановић, Димитрије, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
- Вуковић, Слободан, „Стереотипи о Србима и разбијање Југославије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 120 (2006), 75–112.
- Живојиновић, Драгољуб, *Краљ Петар I Карађорђевић у отаџбини*, ЗУНС, Београд, 2003.
- Јовановић, Бојан „Српски менталитет и културни образац“, *Књижевне новине*, 53 (2001), 24.
- Јовановић, Бојан, „Културни образац као судбина“, *Књижевни лист*, Београд, 5 (2006), 4–5.
- Јовановић, Бојан, *Пркос и инат, етнопсихолошке студије*, ЗУНС, Београд, 2008.
- Јовановић, Драгољуб, „Слободан Јовановић и народ“, *Сабрана дела*, 12, уредник. Р. Самарцић, Ж. Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд, 1990–1991 (даље *СД*), 835–837.
- Јовановић, Слободан, „Један прилог за проучавање српског националног карактера [1957, 1964], *СД* 12, 543–582.
- Јовановић, Слободан, „О друштвеном уговору“ [1895], *СД* 12, 175–208;
- Јовановић, Слободан, „Европска и азијска култура“ [1926], *СД* 11, 267–269.
- Јовановић, Слободан, „Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)“, *СД* 3.
- Јовановић, Слободан, „Богдан Поповић“, *СД* 11 [1948, 1962], 717–754.
- Јовановић, Слободан, „Артур Балфур“ [1930], *СД* 2, 673–681.
- Јовановић, Слободан, „Урош Петровић“ [1926], *СД* 11, 711–716.
- Јовановић, Слободан, „Платон“ [1935], *СД* 9, 9–83.
- Јовановић, Слободан, „Његош“ [1925], *СД* 11, 789.
- Јовановић, Слоодан, „Јован Скерлић [1924]“, *СД* 11, 788.
- Јовановић, Слободан, „Јован Скерлић као историчар“ [1926], *СД* 11, 701–704.
- Јовановић, Слоодан, „О Скерлићевој политичкој идеологији“ [1934], *СД* 11, 705–707.
- Јовановић, Слободан, „О тоталитаризму“ [1952], *СД* 12, 167–172.

- Јовановић, Слободан, „Политичке идеје Јована Скерлића“ [1953], *СД* 11, 708–710.
- Јовановић, Слободан, „Никола Пашић“, *СД* 11 [1953–1957, 1962], 141–210.
- Кемура, Шејх Сејфудин, *Први српски устанак под Карађорђеом по турским врелима*, Исламска дионичка штампарија у Сарајеву, Сарајево, 1332/1914, 12.
- Љушић, Радос, *Вожд Карађорђе*, ЗУНС, Београд, 2005.
- Мандић, Слободан, „Културни образац и древна баштина. Блискост појмова Слободана Јовановића и Беле Хамваша“, *Књижевна реч*, 429/22 (25. 12. 1993), 13.
- Миланов, Кајица, *Титовићина у Југославији*, Перт, 1952.
- Милованов Кајица, *Обрачун, начела и разлози*, Мелбурн, 1969.
- Милованов, Кајица, „Спор око тумачења српске историје“, *Историја српске филозофије* 2, Евро-Гунти, Београд, 2012, 313–345.
- Милић, Новица, „Један прилог читању једног прилога (Слободан Јовановић и његов културни образац)“, *Књижевна реч*, 393/394, 21 (1992), 50–51
- Милићевић, Јован, „Идеја о обнови српске државе“, *ИСН*, V-1.
- Милосављевић, Борис, „Политика и морал у теорији државе Слободана Јовановића“, *Анали Правног факултета у Београду*, 59/1 (2011), 273–293.
- Новаковић, Стојан, *Васкрс државе српске, Изабрана дела* 5, ЗУНС, Београд, 2000.
- Павловић, Коста Ст, „Разговори са Слободаном Јовановићем 1941–1958“, у: *Слободан Јовановић у емиграцији, разговори и записи*, Новинско-издавачка уставнова Службени лист СРЈ, Досије, Београд, 1993.
- Петровић, Милош, „За културни образац Слободана Јовановића“, *Књижевне новине*, 58 (2006), 2–3.
- Поповић, Богдан „Бомарше“ [1889], *Сабрана дела*, 2, (пр). И. Тартаља, ЗУНС, Београд, 2001, (даље: *Сабрана дела*), 29–152;
- Поповић Богдан, „Психологија скоројевића“ [1922], *Сабрана дела*, 6, 314–326.
- Saisselin, Rémy G, „De l'honnête homme au dandy – ou d'une esthétique de l'imitation à une esthétique de l'expression“, *L'honnête homme et le dandy*, éd. par Alain Montandon, (Études littéraires françaises), Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1993, 9–17.

- Селесковић, Момчило, *Србија у немачком јавном мњењу 1914–1918* [1919], прев. П. Новаковић, Рад, Београд, 1996.
- Стојковић, Живорад, „Обичан, најобичнији велики писац”, *Књижевне новине*, 53 (2001), 27.
- Стојанчевић, Владимир, „Српско друштво пред устанак“; „Идеје првог српског устанка“, у *Историја српског народа* (даље: *ИСН*), V-1, СКЗ, Београд, 1981–1983, 17–24; 87–90.
- Суботић, Драган, *Слободан Јовановић у егзилу 1941–1958*, 2, Институт за политичке студије, Београд, 2000.
- Taine, Hippolyte, *Les origines de la France contemporaine (L'ancien régime, La Révolution, Le Régime moderne)*, Hachette, Paris, 1875–1893.
- Тешић, Гојко, „Заветни Јовановићев сан“, *Књижевни лист*, Београд, 5 (2006), 5.
- Тркуља, Јовица, „Добре и лоше стране српског карактера“, *Књижевни лист*, 5 (2006), 5.

Boris Milosavljevic

*NATIONAL CHARACTER, POLITICAL
AND CULTURAL MODEL*

Resume

In order to understand the concept of cultural model, the concept of culture needs to be taken in a broader than usual sense. If the culture of a nation includes all aspects of its spiritual and intellectual life—science, religion, morals, art and literature, politics and law, the military and the economy, customs and pastimes, it becomes possible to form an idea of what its cultural model is like. The prevailing cultural model of a nation and the cultural model of an individual can either coincide or diverge. In the nineteenth century, the traditional Serbian cultural model was gradually abandoned in favour of west-European national, political and moral models, and occasionally foreign perceptions

of the Serbian people and its culture were embraced. The nineteenth-century Serbian intellectual elite, however, neither adopted any one foreign cultural model nor built its own. Slobodan Jovanovic stresses as strange that an individualistic nation such as Serbian has not paid more attention to building a cultural model that an individual needs more than the community does.

Keywords: cultural model, national character, Slobodan Jovanovic, value.

Овај рад је примљен 7. новембра 2013. године а прихваћен за штампу на састанку редакције 17. децембра 2013. године.